

❖ נפקא מינה בין הגדרת רש"י ותוס' את איסור הנאה ממלאכת נכרי בשבת

ביארנו בשיעור את מחלוקת רש"י ותוספות – חז"ל אסרו הנאה מתוצאת המלאכה שנכרי עשה ביום טוב, מכיוון שאמירה לנכרי קלה בעיני אנשים, ואם נתיר הנאה מהמלאכה, סופם שיצוו את הנכרי לעשות את המלאכה. אמירה זו מוסכמת על כל הדעות. השאלה היא – כיצד להגדיר מה כלול באיסור ומה לא – לפי רש"י – הגדרת הגזירה היא "שלא יהנה ממלאכת יום טוב". לפי תוספות – הגזירה מוגדרת לפי הטעם – רק כאשר היתר ההנאה עלול להוביל לאמירה לנכרי האסורה, יש לאסור את ההנאה. רש"י כתב נפקא מינה לדבריו –

רש"י מסכת ביצה דף כד עמוד ב

והא דקאמר ולערב אסורים בכדי שיעשו - הא לאחר כן מותרים, אפילו לערב ראשון נמי, אף על גב דליל יום טוב שני הוא - ממתיך בכדי שיעשו, ומותרין ממה נפשך: אם הלילה חול הוא - הרי המתין בכדי שיעשו, ואם קדש הוא - נמצא שנלקטו בחול

נכרי עשה מלאכה עבור ישראל ביום טוב ראשון. עד מתי אסור להנות ממנה? אומר רש"י – אם האיסור הוא ליהנות ממלאכת יו"ט, אין שום הצדקה לאסור מעבר ל'בכדי שיעשו' שבמוצאי אותו היום טוב, למרות שזה יום טוב שני. זאת ממה נפשך – אם היום הראשון הוא יום טוב באמת, הרי שיום טוב שני הוא חול, וכבר עבר 'כדי שיעשו'. ואם היום השני הוא יום טוב האמיתי, אין שום בעיה להנות ממה שעשה הנכרי ביום הראשון, שלא היה קדוש! אך לפי התוספות, שהאיסור נועד למנוע מישראל 'אמירה לנכרי', אם נתיר לו ליהנות ממה שעשה הנכרי ביום טוב ראשון כבר ביום טוב שני, יש לחשוש שיאמר לנכרי לעשות דברים נוספים! ואכן תוספות חולקים –

תוספות מסכת ביצה דף כד עמוד ב

ומזה הטעם אסורים עד מוצאי י"ט האחרון בכדי שיעשו דאי אמרת דמותרין במוצאי יום טוב ראשון חיישינן שמא יאמר לנכרי ביי"ט ראשון לך והביא כדי לאכול מהן בשני ואם כן ע"כ לילה הראויה לעשיה קאמר

לעצם המחלוקת נפסק בשולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות יום טוב סימן תקטו סעיף א

ובשני ימים טובים של גליות, אם הובא ביום ראשון מותר מיד בליל יום טוב שני בכדי שיעשו הגם: ויש מחמירין לאסרו עד מולאי יום טוב שני

❖ הרחבות – האם יש כאן גזירה לגזירה, ומדוע החמירו במעשה שבת של נכרי יותר ממעשה שבת של ישראל?

הראשונים ביארו מדוע חז"ל החמירו יותר שלא ליהנות ממעשה הנכרי יותר משהחמירו בהנאה מחילול שבת של ישראל (לפחות לפי התנאים הסבורים שמותר ליהנות מחילול שבת של ישראל. בסוגיית הנאה מחילול שבת של ישראל נעסוק בהרחבה בשיעורים בעתיד) לדוגמא כתבו התוס' (וכעין זה ברשב"א וריטב"א) –

תוספות מסכת שבת דף קכב עמוד א

אף על גב דישאל המבשל בשבת בשוגג יאכל התם לא חיישינן אי שרית ליה לאכול דילמא אתי לבשולי במזיד דהא איכא איסור סקילה וחמיר עליה אבל בנכרי העושה לצורך ישראל אי שרית ליה אתי למימר לנכרי לעשות בשבילו

מוקדש לעילוי נשמת יואל אפרים בן אברהם עוזיאל זלצמן ז"ל

אם אמירה לנכרי היא שבות מדרבנן, האם שייך לגזור גזרה נוספת שמא יעבור על איסור שבות?

חינושי הריטב"א מסכת שבת דף קכב עמוד א

במלאכות הנעשות על ידי גוי אי שרית ליה כשעשה לו גוי בלא אמירתו אתי למימר ליה עשה לי דקיל ליה אמירה לגוי, ואף על גב דאמירה לגוי שבות דרבנן, עשו חכמים חיזוק לאסור אף מה שעשה הגוי מעצמו לצורך ישראל, דאי לאו הא לא קיימא הא, וכולה חדא גזירה היא כדי שלא יעשה אדם מלאכתו בשבת על ידי גוי ונעשה השבת חול.

הריטב"א הסביר שללא הגזרה על ההנאה, אי אפשר לעמוד בגזרה על הדיבור, ולכן בהכרח זקוקים לשניהם, זה לא נחשב גזרה לגזרה.

❖ האם יש גזירה גם במידה והמלאכה לא נעשתה עבור ישראל?

מהמשנה והרמב"ם שהבאנו מאוד ברור שאיסור ההנאה חל אם המלאכה נעשתה עבור ישראל, ואין איסור הנאה אם המלאכה לא נעשתה עבורו.

מהתוספתא משמע אחרת –

תוספתא מסכת שבת פרק יג הלכה יב

מלא מים להשקות בהמתו משקה אחריו ישראל ואם בשביל ישראל אסור. ליקט עשבים להאכיל בהמתו מאכיל אחריו ישראל ואם בשביל ישראל אסור. במה דברים אמורים בגוי שאין מכירו אבל גוי שמכירו הרי זה אסור מפני שמרגילו ועושה עמו לשבת אחרת.

כאן משמע שגזרו שתי גזרות שנועדו לפתור שתי בעיות שונות. גזירה אחת היא הגזירה בה עסקנו עד כה – הנאה ממה שעושה הנכרי עבור ישראל. אך בסוף התוספתא משמע שגם אם הנכרי לא עשה בשביל ישראל, יש גזירה האוסרת בהנאה אם הנכרי מכיר אותו. זאת מפני שאמנם הפעם לא עשה עבורו, אך עתה שמכיר את צרכי ישראל בשבת, הוא ידע לעשות את המלאכה עבורו בשבתות הבאות.

הגמרא שלנו מביאה את דברי התוספתא, אך השמיטה את הסיימת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכב עמוד א

מילא מים להשקות בהמתו - משקה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל - אסור. במה דברים אמורים - שאין מכירו, אבל מכירו - אסור.

וכן הרמב"ם פסק את הנאמר בתוספתא, אך מטעם אחר!

רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה ג

... ליקט עשבים להאכיל לבהמתו – מניח ישראל בהמתו לאכול מהן, והוא שלא יהא אותו הגוי מכיר לאותו ישראל שמא ירבה במלאכתו בשבילו ונמצא עושה בשביל ישראל, וכן כל דבר שאפשר להרבות בו לא יהנה בו בשבת אלא אם כן אינו מכירו.

מלשון הרמב"ם נשמע שהחשש הוא לא על השבתות הבאות (כמו שנאמר בתוספתא), אלא החשש הוא על השבת הנוכחית!

נ"מ, כפי שכבר רמזנו, אם הנכרי מכיר את ישראל, אך אנו יודעים שבזמן עשיית המלאכה הוא לא עשה אותה עבורו. לפי הרמב"ם הטעם הוא שמא ריבה בשבילו, ובמקרה זה אנחנו יודעים שזה לא קרה. אך מהתוספתא משמע שבכל מקרה צריך לאסור.

וכך הביא האור זרוע –

ספר אור זרוע חלק ב - הלכות יום טוב סימן שנח

ואומר רבי יצחק בר שמואל דלדברי הכל אם בישל או אפה עבד ישראל בשבת אפי' לצורך עצמו אסור לאדונו דת"ר עכו"ם שליטת עשבים מאכיל אחריו ישראל ואם בשביל ישראל אסור בד"א בשאין מכירו אבל מכירו אסור ואפי' בשבת ראשונה ובפעם ראשונה שאין העבד יודע אם אדונו יאכל מזה אם לאו אפי"ה אסור כדמסיים עלה

בתוספת דשבת בד"א בעכו"ם שאינו מכירו אבל מכירו אסור מפני שמרגילו ועושה שבת אחרת הרי להדיא אסור אפי' שבת ראשונה מפני שבת אחרת.

ברם, ערוך השולחן לא קיבל את העולה מהתוספתא –

ערוך השולחן אורח חיים סימן שכה סעיף ב

.... ולעני"ד נראה דכיון דהש"ס הביא תוספתא זו וסוף דבריה לא הביאה ולא הזכירה בכל הסוגיא חששא דלשבת הבאה ש"מ אדרבא דהש"ס לא חש לזה. וגם בפירושא דתוספתא נ"ל דאדרבא כוונתה שהישראל עמו ביחד וכמו שעושה בשבת זה כן יעשה עמו בשבת האחרת וכוונתה דנהי דמשום פעם זה אין לאסור מפני חשש שירבה בשבילו מיהו יש לחשוש שיעשה כן גם להבא ויהיה קלוקל תמידי אבל הכל כשהם ביחד כדמוכח לשון עמו.

בהתחשב באופן בו הצגנו את הגזירה לעיל, מאוד מובן מדוע לא לקבל את הגזירה כך. גזרת הנאה ממעשה שבת הנוכחי נועדה למנוע מעשה שבת עבור ישראל בעתיד, שהוא עצמו נאסר רק כגזירה שמא יאמר לנכרי נחיד –

גזירת איסור ההנאה ממה שעשה הנכרי עבור ישראל נגזרה כגזרה שמא בשבת הבאה ישראל יאמר לנכרי לעשות.

הגזירה עליה מדברת התוספתא היא גזירה שלא להנות ממה שעשה הנכרי עבור עצמו, שמא בשבת הבאה הנכרי יעשה עבור ישראל, זה אסור גזירה שמא בשבת שאחריה ישראל יצווה אותו לכתחילה. נראה שלכן הגמרא והרמב"ם השמיטו את החלק הזה של התוספתא, ומובן מדוע ערוך השולחן מעדיף לומר שגם התוספתא לא התכוונה לזה.

אם כנים הדברים, מתברר שיש רק גזירה אחת, האוסרת את מה שנעשה עבור ישראל. ומה שלא נעשה עבור ישראל מותר בהנאה, גם אם הנכרי מכיר אותו ועלול לעשות עבורו בשבת אחרת (כמובן שכאשר יעשה עבורו, איסור ההנאה יחול, וחזרנו לגזירה הראשונה!).

אך הפוסקים כתבו שיש מקומות בהם אנו חוששים לנאמר בתוספתא –

רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב יב חלק יב דף פג טור ב

דג מליח שצלאתו שפחתו בשבת יש שאוסרים מטעם הכתוב בתוספתא "ואם מכירו אסור מפני שמרגילו לשבת הבאה" וכן נראה עיקר.

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים סימן שכה סעיף יא

נ"ל דוקא גבי דג מליח אסרינן דהיא דבר הצריך לעולם וחיישינן שמא ירבה בשבילו לשבת הבאה אבל בדבר שא"צ תדיר כגון שעשה העכו"ם בגד פשתן לעצמו מותר לישראל ללבוש דליכא למיחש שירבה בשבילו לשבת הבאה כדאמרינן בגמ' גבי כבש שא"צ לו תדיר.

המגן אברהם למד שרבנו ירוחם קיבל את הדין של התוספתא, לאסור את מלאכת הנכרי מחשש של מה שיקרה בשבתות בעתיד, רק בסוג הדברים שזקוקים להם פעם אחר פעם. כבש נדרש רק בסיטואציה של ישראל שהגיע לנמל בשבת. לכן בזה אין חשש שבשבת אחרת הנכרי יבנה עבורו כבש. הערינג, לעומת זאת, הוא צורך שיש לכל יהודי בכל שבת (!).

להלכה – ראינו שערוך השולחן כתב שהגמרא לא פסקה כתוספתא. המשנה ברורה כתב שאפשר לסמוך על המקלים בעת הצורך –

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים סימן שכה סעיף יא

יש פוסקין המחמירין שסוברין דאפילו אם כבר עשה הא"י ולא ידע אז שהישראל צריך אסור אם מכירו דאף דאין בזה חשש שירבה בשבילו בשבת זו גזרינן דבמה שיהנה ממלאכתו ירגילו להרבות בשבילו לשבת אחרת, ולעת הצורך יש להקל בזה.

❖ דיון נוסף בירושלמי ובפוסקים במחלוקת הרשב"א והרמב"ם

בשיעור הובא המעשה אודות שמואל שנהנה מנר שהדליק נכרי. הרשב"א למד מהמעשה שאם נכרי עשה מלאכה עבורו ועבור אחר אנו נניח שהמלאכה נעשתה בעיקר עבור הנכרי (אלא אם כן ישראל הוא אדם

חשוב במיוחד וכדומה), ולכן מותר ליהנות ממלאכה זו. מהרמב"ם למדו האחרונים שחלק על הרשב"א בזה, ואסר. למעשה המשנה ברורה נטה להחמיר, אך בפועל הפוסקים הקלו. כאן נרחיב את הדיון שברקע. בירושלמי סיפורו של שמואל מובא אחרת –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק טז הלכה ט

לצורכו ולצורך ישראל – נישמענה מן הדא (נלמד את הדין מהדבר הזה) שמואל ... אזל ההוא פרסיי בעא מדלקתיה, והפך שמואל אפוי. כיון דחזיתיה מתעסק בשטרותיו, ידע דלא בגיניה אדלקה, והפך שמואל אפוי (הפרסי הדליק את הנר, שמואל הפך את פניו. וכשראה שהנכרי מתעסק בשטרותיו – הפך בחזרה). אמר רבי יעקב בר אחא – הדא אמרה – לצורכו ולצורך ישראל אסור! אמר רבי יונה שנייא היא שאין מטריחין על האדם לצאת מביתו. אמר רבי אליעזר – משום שאין מטריחין על האדם לצאת מביתו, למה הפך שמואל אפוי?

רבי יעקב שאל – אם הנכרי עשה לצורך שניהם, האם זה לא נאסר? ענה רבי יונה – אם הנכרי עשה בלי שישראל ביקש, לא מטריחים אדם שיצא מביתו. משמע מדבריו שעקרונית אמור להיות אסור. אמר לו רבי אליעזר – אם כך, אם שמואל התיר לעצמו את השימוש בנר בגלל שהמעשה של הנכרי לא יגרש אותו מהבית, למה שמואל הפך את פניו מתחילה?

אם כך על פניו יוצא שמחלוקת הרשב"א והרמב"ם שראינו היא מחלוקת רבנו יונה, שאמר שעקרונית יש לאסור בהנאה את המלאכה שנעשתה עבור הנכרי וישראל, ורבי אליעזר, שסובר שכאשר המלאכה נעשתה עבור שניהם – היא מותרת בהנאה.

רמ"א על שולחן ערוך אורח חיים הלכות יום טוב סימן תקטו סעיף ו

ידוע שלוקט לצורך שניהם, אסור

מאמירה זו של הרמ"א דייקו פוסקים רבים שפסק כרמב"ם, ולא כרשב"א. הגר"א העיר על הסעיף –

ביאור הגר"א אורח חיים סימן תקטו סעיף ו

או שידוע כו'. ירושלי ס"פ כל כתבי אעובדא דשמואל בי תורן א"ר יעקב בר אחא ד"א לצורכו ולצורך ישראל מותר א"ר יונה שנייא היא שאין מטריחין על האדם לצאת מביתו:

הגר"א העתיק את הירושלמי בהצגה שדברי רבנו יונה הן השורה התחתונה, לכאורה כרמב"ם. וכן המג"א אצלנו –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף ב

אם עשה לצורך שניהם אסור כמ"ש סי' תקט"ו ס"ו

ולעומתם –

חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל סג סעיף ו

אם הנכרי המדליק משתמש לצרכו, אף על פי שאנו יודעין שמדליק גם בשביל הישראל, אפילו הכי מותר, דכיון דהוא עצמו משתמש בו, העיקר הוא בשביל עצמו. ואפילו ברוב ישראל, מותר.

כפי שלמדנו בשיעור, בביאור הלכה חשש לשיטת הרמב"ם והמגן אברהם, אך כתב שאין למחות ביד מי שסומך על הרשב"א והחיי אדם. הלכה למעשה בשמירת שבת כהלכתה פסק כחיי אדם.